

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/1—2

БЕОГРАД
1981.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXV (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ — приказан на глаголима с префиксом <i>за-</i> — (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	3
Рјечник ЈАЗУ као показатељ јединствености хрватскокрпског дијалекта и посебности варијаната стандардног језика (ДРАГИЦА МАЛИЋ)	24
Придевска негација префиксима (<i>не-, а-, дис-, без-</i>) (ДАНА БОШКОВ)	63
<i>Звоно</i> и <i>комоњити се</i> — реликти архаичне словенске лексике у штокавским говорима (ВЈЕСЛАВ БОРИШ)	68
Штокавско-чакавска размеђа (АСИМ ПЕЦО)	74
Именице с наставцима <i>-у/-ију</i> у генитиву множине (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	82
Питања и одговори (МИТАР ПЕШИКАН, ДАРИНКА ТОРТАН-ПРЕМК)	100

ШТОКАВСКО-ЧАКАВСКА РАЗМЕБА

Међу најтежим проблемима са којима се сусреће дијалектолог у своме раду налази се, свакако, и питање одређивања граница између појединих говора и говорних типова. Ти проблеми су присутни и при разграничавању већих говорних цјелина — дијалеката. Истина, од раније се зна да чврстих граница између дијалеката, говорних типова и говора нема. Али, зато, постоје границе распрострањања појединих изоглоса. На основу тих граница могу се одређивати и границе између дијалеката или мањих говорних јединица. Дијалектолошки атласи којих, на срећу, сваким даном има све више, ту пружају непроцјењиву помоћ дијалектологу. Пустина распрострањања појединих изоглоса може бити сигурни показатељ допирања граница једнога дијалекта или говора. Постојање, пак, усамљених примјера појединих говорних особина и у дубини једнога дијалекта или говора не мора увијек бити и показатељ докле су допирале границе онога дијалекта или говора у којима су те особине типичне говорне одлике. То може само да пружа доказе о сродности тих дијалеката или говора, о некадашњим њиховим тјешњим додирима. Наравно, ако нису у питању новији миграциони наноси. Дијалектолошки атласи пружају обиље материјала за овакве закључке (в. нпр. дијалектолошке атласе са пољског језичног подручја Ане Ковалске). Ти атласи нуде изобиље материјала не само дијалектологу, него и историчару језика.

Српскохрватско језичко подручје, на жалост, још увијек је без овојих дијалектолошких атласа. Њихов недостатак се осјећа. И не ријетко. Поготово тамо гдје савремена говорна слика није непосредни континуант старијег говорног стања. Миграциона кретања, која су се дешавала у средњем вијеку, знатно су утицала на садашње дијалекатске границе српскохрватског језичког подручја. Управо због тога више од једнога стољећа у сербокроатистици се воде расправе о некадашњим границама између штокавског и чакавског дијалекта (исп. о томе код мене: Икавско-шћакавски говори западне Босне, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, I, Сарајево 1975). Несумњиво је да су ра-

није границе тријеле знатне измјене. Несумњиво је и то да и данашње границе нису стабилне. То вриједи и за границе појединих говорних типова. У вези са овим вриједно је указати на мишљење Мирослава Крлеже о кајкавштини, на којој он, такође, ствара књижевна дјела. У писму Золтану Чуки Крлежа констатује да је кајкавски дијалекат скоро на умору и да се „рањен, изубијан и перфориран са свију страна, креће још само као сјенка на чудној спиритистичкој сеанси, више сентименталан уздах над пробовима него жива ријеч“ (Одјек, Сарајево, август 1980, стр. 8). Овакав суд, или сличан овоме, могао би се дати и за чакавштину, као и за многе локалне говоре. Узмичу архаичније особине испред оних које носи језички стандард. То нарочито вриједи за фонетику и морфологију, али не у истој мјери, и за акценат.

О историјским размеђима штокавштине и чакавштине доста је писао Милан Решетар. Ја овдје посебно указујем на његов рад: *Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen* који је објављен крајем прошлога вијека (1891) у Јагићевом Архиву (*Archiv für sl. Philologie*, књ. XIII). Решетар је ту покушао да на основу писаних докумената сазна докле су у прошлости допирале границе чакавског дијалекта. Ево шта је он тада закључио:

„Als Endresultat der ganzen Betrachtung dürfte sich folgendes ergeben: ursprünglich wird čakavisch gesprochen nicht nur auf dem ganzen Gebiete Alt-Kroatiens (Nord-Dalmatien, Kroatisches Küstenland, West-Bosnien, Ost-Istrien mit den Quarnero-Inseln) sondern auch in einigen angrenzenden Gebietstheilen, die theils erst später (wahrscheinlich im XI. Jahrh.) unter kroatische Botmässigkeit gelangten (Mittel-Dalmatien, Flussgebiet der Kupa), theils unter dieselbe nie kamen (Sabbioncello, Curzola, Lagosta, wahrscheinlich auch ein Theil von West-Istrien¹)“. Отуда и закључак да се у Хрватској чакавски говорило, па и прихватање Миклошичевог — тачније: Копитар-Миклошичевог — суда да су штокавци Срби, а чакавци Хрвати. Истини за вољу, ову тезу је изрекао знатно прије Миклошича, иако не у тако одређеној форми, Јурај Крижанић.

Наравно, сва ова мишљења тријела су јаче критике. Не само да се није могла прихватити Миклошичева подјела, него се, исто тако, нису могле прихватити ни Решетареве границе некадашње

¹ „Као крајњи резултат cjелокупног овог разматрања могло би се рећи следеће: чакавски се првобитно говорило не само на подручју цијеле некадашње Хрватске (Сјеверна Далмација, Хрватско приморје, Западна Босна, Источна Истра са Кварнерским острвима) него, такође, и у неким пограничним областима које су, дјелимично, тек касније (вјероватно у XI вијеку) ушле у састав Хрватске (дошле под хрватску управу), (Средња Далмација, Покупље), а неке нису ни улазиле у те границе (Пелешац, Корчула, Ластово, а, вјероватно, и један дио Западне Истре“.

чакавштине. Дошло се, наиме, до сазнања да писани документи не морају бити у исто вријеме и дијалектолошки аргументи. Писана ријеч не мора да буде вјерна слика говорне ријечи, поготово онога мјеста гдје настаје тај писани докуменат. Додајмо уз ово да је Решетар сасвим другачији став имао према писаној ријечи својих земљака, Дубровчана. За њихове „чакавизме“ он каже да су плод пјесничког стваралаштва; дубровачки пјесници су, по Решетару, „писали како нијесу говорили“ (Најстарији дубровачки говор, Глас САН, ССГ, Београд 1951, стр. 41). Дакле, писана ријеч рођених Дубровчана није вјерна слика дубровачког говора времена када су они живјели и стварали. То су пјеснички манири, особине преузете од пјесника чакаваца. То може бити и тачно. Али се поставља питање: зашто се тако не гледа и на писану ријеч насталу на тлу Босне? Зар и тамошњи писари нису могли у своје текстове уносити особине туђих говора, зар и ти писари нису могли писати као што „нијесу говорили“ или као што „нијесу говорили“ људи мјеста у којем је настао неки писани докуменат. Управо због тога ја сам настојао да у раду о западnobосанској шћакавштини допринесем и расвјетљавању овога питања. Мој је закључак, заснован и на савременом стању, а и на писаним документима, да западна Босна није никада била саставни дио чакавштине. За такав закључак је у поменутом раду дато доста доказа.

Овом приликом бих желио да укажем на један новији покушај одређивања некадашњих граница између штокавског и чакавског дијалекта. Проф. Милан Могуш, један од вриједних проучавалаца чакавштине, а чију пажњу доста дуго привлаче ови проблеми, у монографији о чакавском дијалекту (*Чакавско нарјечје*, Школска књига, Загреб 1977) разматра и овај проблем. Ту се узима и топономастика као елемент на основу кога се могу одређивати некадашње границе између што- и ча-дијалекта. Ево шта се о томе ту каже:

„Расвјетљавању тога питања (питања некадашњих дијалекатских граница, А. П.) настојао сам и сам помоћи истраживањем топонима који имају искључиво чакавски облик. Тако нпр. данас можемо са сигурношћу рећи да облик малин (шток. малин) представља чакавски спецификум, као и изведенице од тога: малинар (шток. малинар), малиница (шток. малиница), малинишће (шток. малиниште), малински камик или малинов камен (шток. малински камен) и сл. Од таквих уобичајених апелатива развили су се онда и топоними Малин, Малинари, Малине, Малиница, Малинци, Малинишће, Малинишница, Малинска и сл. означајући најчешће мјесто гдје је малин или млинарева кућа...“ И као закључак ту налазимо: „Успоредба топонима типа чак. Малин, Малинишће према шток.

М л и н и ш т е, М л и н и ш т а показује да штокавски топоними не прелазе на западу црту Бјеловар—Приједор—Дрвар—Јајце—Травник, односно ријеке Сану, Врбас и Босну² и даље: „Будући да су топоними... прворазредни језичноповијесни споменици, они могу, као и у овом случају, помоћи да се бар приближно одреди докле се од Јадранског мора у унутрашњост простирало некада чакавско нарјечје... Чакавски су облици топонима остали на том терену и онда кад је већина чакаваца оставила своја станишта...“ (стр. 8).²

Из овога, повећет, навода из рада М. Могуша дају се извући следећи закључци:

1. Некадашње пранице чакавштине сезале су дубоко у Босну — или до линије Бјеловар (тј. ријека Сава у правцу Бјеловар—Приједор)—Приједор—Дрвар—Травник или, пак, до ријека Саве, Врбаса и Босне. То се закључује на основу распрострањања топонима са чаковском основом м а л и н.

2. Западније од тих линија нема штокавских топонима, тј. оних са штокавском основом м л и н.

3. Већина чакаваца из тих крајева, тј. из крајева западније од тих линија, напустила је своја станишта и преселила се у друге крајеве, али се њихови трагови још чувају у топонимасцији.

Са Могушем се у овоме слаже Мате Шимундић (исп. његов приказ наведене Могушеве књиге у часопису *Rocznik slawistyczny* за 1980. годину, а и осврт на мој рад о западnobосанским икавскошћакавским говорима у часопису: *Прилози настави српскохрватског језика и књижевности*, Бањалука, 1980, св. 13, стр. 115). Код Шимундића о томе читамо и следеће редове: „На основи Могушевих тврдњи испада како је цијела западна Босна западно од означене црте најраније била чакавска. Тко мисли супротно, мора обезвриједити Могушеве наводе“ (стр. 116).

Дакле, проблем се још више актуализира. Због тога и ја желим да о томе кажем коју ријеч.

1. Да топономастика може корисно послужити у раду и дијалектолога, то је данас јасно сваком посленику у тој научној области (исп. о томе код Петра Шимуновића: *Топонимија отока Брача*, Сунетар 1972). Али то никако не значи да топоними у оваквим питањима морају бити сасвим поуздани докази. И топоними су изложени различитим промјенама у току столећа (св. о томе код мене у часопису *Наш језик*, књ. XI, Београд 1961,

² Посебно о овоме проблему проф. Могуш говори у раду: *Једна јужнословенска црта у хрватској топономастици* (*Onomastica jugoslavica*, бр. 3—4, Загреб 1973—1974, стр. 79—80). Констатације које се односе на наш проблем, а које су дате у овом раду проф. Могуша, исте су као и у књизи *Чаковско нарјечје*, и што се тиче вриједности облика *малин* за историју нашега језика, и што се тиче распрострањености тога облика.

стр. 234—248). Ово нарочито вриједи за њихове писане ликове, поготово за старији период развитка нашега језика.

2. Границе које ту даје проф. Могуш доста су различите. Линија Бјеловар—Приједор—Дрвар—Травник и линија коју чине токови ријеке Врбаса, поготово Босне — нису исте, чак ни приближне. Док прва линија (Бјеловар—Травник) има у овојим западним границама само мањи дио Босне, друга линија, тј. она коју чине токови Врбаса или Босне, захвата знатно већи дио Босне.

3. Новија испитивања тих западнобосанских крајева никако не потврђују мишљење да је то подручје остало пусто у периоду турских освајања ових наших крајева. Икавскошћакавско становништво тих крајева је ту аутохтоно. То су старинци са врло дугом традицијом.³

4. И западно од Могушевих црта (Бјеловар—Дрвар, или токови Врбаса и Босне) има топонима са основом *м л и н*-. Ја сам на подручју западне Босне, и то оном које се налази уз саму републичку границу између СР Босне и Херцеговине и СР Хрватске, забиљежио и *Млинише* и *Млиниште* (Изачић, Добреница). Сигурно је да ће се у микротопонимији наћи и на друге потврде. Могуће је са секвенцом *-шћ-*, али, данас је то јасно, шћакавци чине интегрални дио штокавштине. Истина, ја нећу да тврдим да се ту не може јавити и топоним са основом *м а л и н*-, али тврдим да такве топониме ја нисам забиљежио на терену. Штета је што проф. Могуш није навео потврде са овом основом из западнобосанске говорне зоне. На основу примјера лакше би се расправљало о овоме проблему.

5. Тврдња да штокавски топоними, то јест они са основом *м л и н*-, не прелазе дна западу црту Бјеловар...—Дрвар“, а да не узимамо токове Врбаса или Босне, мало је исхитрена. Ако је судити на основу *Spiska naseljenih mesta u FNRJ* (Београд 1951), топонима са том основом имамо и у непосредној околини Загреба. У том Списку, на стр. 388, налазимо ове потврде за такву основу топонима (узима се само српскохрватско језичко подручје):

³ Ја сам, нпр., у раду о западнобосанским икавскошћакавским говорима (БХДЗб I, Сарајево 1975) опширније говорио о овоме проблему, проблему шћакавских говора и њиховом мјесту у нашем дијалектолошком мозаику. Ту је, сасвим разумљиво, било ријечи и о ваљаности грабе коју нам нуде писани документи који су настали на том подручју. Писани докуменат, то је јасно сваком историчару језика, не мора увијек пружати вјерну слику говора на чијем је подручју настао. Да бисмо ту грабу могли узимати као сигурну, потребно је знати многе појединости које су пратиле настанак тога документа, као, нпр.: ко је писао, одакле је, у чије име тише, коме тише и сл. Сви ти подаци имају значаја за историчара језика.

Млин, заселац, Бузет; Млинаруи, заселац, Српске Моравице—Делнице; Млинци, заселац, Генералски Стол—Карловац; Млини, заселац, Бузет; Млиниште, заселац, Призна—Сењ; Млиновац, део прада, Бјеловар; Млинови, село, Запреб; Млинови — Дољ Стари, Бузет;

Потврде за топониме са основом малин у Списку (стр. 365) су следеће: *Малинари*, заселац, Пазин; *Малинари*, заселац, Ријека; *Малинци*, село, Карловац; *Малинци*, заселац, Бузет; *Малинци* Белајски, село, Карловац; *Малине*, село, Травник; *Малиниште*, заселац, Оточац; *Малино*, село, Славонски Брод; *Малиновац*, насебина, Доњи Михаљац; *Малинска*, село, Крк; *Малинско*, село, Боан—Дурмитор; *Малинишћича*, заселац, Вела Лука—Корчула.

Топонима са оваквом основом налазимо и у Македонији.

Јасно је да ће микротопонимија и оваје унијети више материјала. Истина, питање је да ли је сваки овај топоним забиљежен управо онако како га изговарају његови становници. Али, ми оваје полазимо од онога што нам се нуди у једном званичном попису мјеста. Питање је, исто тако, да ли у сваком наведеном примјеру имамо основни дио малин/малин-. Није искључено да се ту могу огледати и друге основе (уп. топониме типа Орах, Вишења, Купиновац и сл. о чему пише и проф. Могуш у Ономастици, op. cit. 79), а за топоним Мулини (Кучи, Црна Гора), Скок каже да је „zascijelo... od arb. mullini“ (P. Skok: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II, Запреб 1972, s. v.).

У радовима наших етнолога, такође, налазимо потврда за топониме са основом млин-, наравно, на подручју западније од Врбаса. Тако код Шајновића из Кола налазимо потврду за: *Млиниште*, у објашњењу читамо: „Поток, на њему су прије били млинови“ (Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, књ. XVIII, 1913, стр. 180). Р. М. Грујић даје више потврда за топониме са овом основом из госпићког краја: *Млин Орешковића* (ораница, шума, Кулица, Лички Осик), *Млин Велики* (ораница, Рибињак, Госпић), *Млинац Мали* (ливада, Бужим, Смиљан), *Млинац Велики* (ливада, Бужим), *Млиначки Дијели Дијели Млиначки* (предјел, Мушалаук, Лички Осик), *Млинарски поток* (поточић и пила, Радуч, Медак под Велебитом), *Млинци* (ораница, Мушалаук, Лички Осик), *Млиница Зорића* (пашњак, Дебело Брдо, Смиљан), *Млиниште* (ораница, ливада, пашњак у различитим мјестима, у Билају, Госпић; Брушанима, Смиљан; Бужиму, Смиљан; Дивоселу, Госпић; Дреновцу, Медак под Велебитом; Крушковцу, Медак, под Велебитом; Кукљицу, Медак; Медаку, Острици, Лички Осик; Мужљевцу, Радучу, код Лутика), *Млински поток* (поточић, Почитељ, Медак, Зборник за народни живот и обичаје... књ. XXII, 1917, стр. 201—202).

У овом Грујићевом списку топонима из госпићког котара налазимо ове потврде са гласовним скупом малин: *Малина* (пашњак и ораница у Дивоселу), затим: *Малинића Брдо/Брдо Малинића* и *Малинића Дол/Дол Малинића* (ливада и ораница у Могорићу, Медак), *Малинова Долина /Долина Малинова* (пашњак, ораница, шума, Кулища, Лички Осик), *Малинова Локва/Локва Малинова* (ораница, Павловац, Медак, исто, стр. 197).

6. Сада се поставља питање: да ли на основу ових топонима,⁴ а њима би се могли придружити и још неки, можемо одређивати дијалекатске пранице? Мој би одговор на постављено питање био негативан. Ево зашто. По том критеријуму, а на основу топонима које даје Списак насељених места у ФНРЈ = СФРЈ, штокавштина је допирала не само до линија које даје Могуш, него чак до словеначких праница, с једне стране; а, са друге стране, опет на основу истог критеријума, чакавштина је допирала не само до Дубровника (Вук има у Рјечнику *маленица* = малиница, из Дубровника, s. v. Истина, Будмани то не потврђује, Скок, op. cit.), него и до Дурмитора на коме има и манастир *Малинско* (в. код Скока: *Малинско* „диге манастиру у Дробњаку“, исто). Наша досадашња сазнања о распрострањању ових дијалеката, ипак, не упућују на такве закључке.

7. Управо због таквих мебудијалекатских преплитања ја сам склон да у дијалектологији поред основних дијалеката тражим и неке прелазне говоре, говоре који у својој структури имају особина различитих њима сусједних дијалеката или говора. Ја сам о томе проблему писао (в. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XLIII, Београд 1977, стр. 212—234). Овом приликом тај проблем, проблем прелазних говора, поново се намеће. Таквих говора има различитих типова. Наша шћакавштина чини једну врсту таквих говора. Смјестила се између чакавских и штокавских говора. Носи у себи понеку особину својих сусједа,⁵ иако има и властитих развојних путева. За мене је

⁴ Ово, опет, значи да ја прихватам доказе које износи проф. Могуш у прилог тврдњи да чакавске говоре карактерише, поред осталог, и „снажна вокализација“ и да су облици типа: *са* < *сь*, *ва* < *вь*, *вазе(s)ти* < *възѣти* *каде/кади* < *кѣде*, *маша* < *мѣша*, *мапе* < *мѣпе*, *раса* < *рѣса*, *малин* < *мѣлѣн* типично чакавске особине (в. код Могуша и у Чакавском нарјечју и у *Onomastica j.*, 70—90). У Јурјеву, код Сења, налазимо *Малин*, *малин*, *мејаш* и сл. иако је то штокавски икавски говор („који је био и који јест због свога положаја под врло јаким утицајем чакавскога Сења“, Могуш, Поглед на данашњи јурјевски говор, Филологија, бр. 8, стр. 227—232).

⁵ Познато је да на подручју шћакавских говора Босне, и не само Босне, има особина које се сматрају типично чакавским. Такве су ј мј. d' у примјерима типа *mlaji*, *tuji*. Та особина је присутна и у говору Муслимана, старинаца, Зенице. Тај говор зна и за *m > n*: *грон*, *нозон*, за неизвршено ново јоговање, сачуван старији тип акценације и сл. Само је питање како се објашњавају те особине, и колико се ту огледа аутохтони

данас сасвим сигурно да је западнобосанска шћакавштина саставни део штокавског дијалекта. Њене основне развојне тенденције су у духу штокавштине, иако има понеку особину која указује на ближе везе и са чакавштином. Таквих особина може бити и у фонетици, и у морфологији, и у акцентуацији, па и у топономастици. Али, да тиме и завршим, то никако не значи да су ти „чакавизми“ докази на основу којих се могу одређивати некадашње источне пранице чакавског дијалекта. Те особине су само доказ да чврстих праница међу дијалектима и говорима нема. Поједине изоглосе се пробијају, на овај или онај начин, дубоко у туђу територију. Мада оне тамо не улазе у праматички систем, оне истрајавају, остају у употреби. А и ово је схватљиво када су у питању дијалекти, или говори, једнога језика чија су изворишта била иста.

Асим Пецо

говор, а колико особине које су донесене у миграционим таласима и које ту још истрајавају. Несумњиво је, наиме, да постојање африкате *ǰ*, скупине *ǰđ*, узмимо само те особине, указује на штокавски развојни процес тих говора. (Подаци су узети из магистарског рада: о говору Муслимана Зенице, Мухамеда Арнаута.)